

ПЕДАГОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ В ДІТЕЙ 5–8 РОКІВ

Якименко С. І.

ВСТУП

Сучасний розвиток людства характеризується глобальними протиріччями, до яких належить процес формування світогляду особистості як ієрархії її матеріальних і духовних цінностей, який визначається, як соціально-економічними, політичними, культурними умовами, так і умовами виховання й освіти людини. Становлення української державності, інтеграція України в європейське та світове співтовариство передбачають орієнтацію освіти на формування високоосвіченої особистості дитини, готової до розв'язання складних життєвих ситуацій, висловлення своєї думки й власної життєвої позиції, ціннісного ставлення до навколишнього середовища та забезпечення умов для її духовного зростання.

Провідними ідеями, які характеризують зміст і вектор освітніх реформ дошкільної та початкової освіти в Україні, є домінантні положення, а саме: демократизація суспільства створює можливості інноваційного оновлення освіти як джерела нових потенціалів соціального оновлення, а процеси гуманізації, будучи провідними тенденціями модернізації сучасної освіти, визначають необхідність виховання гнучкої динамічної людини, яка прагне жити в нових, безперервно змінних умовах; якісно нові принципи організації життя і діяльності особистості, актуалізується теза про перехід до розвиваючого особистісно орієнтованого, діяльнісного навчання як однієї з умов перебудови освітнього процесу в умовах заявленої модернізації; спрямованість на розвиток особистості дитини як активного суб'єкта пізнавальної діяльності та всебічна її підготовка до безперервного процесу освіти, саморозвитку і самовдосконалення протягом всього життя; зорієнтованість освітнього процесу на формування ключових компетентностей як необхідного результату освіти та практичного використання технологій, спрямованих на практичне освоєння алгоритмів діяльності у творчій практиці саморозвитку; залежність формування світогляду в дошкільному та молодшому шкільному віці від розуміння елементарних взаємозв'язків у природі та особливості взаємодії людини з нею, відношення людей між собою та співвідношення людини і суспільства, а також

відношення ієрархічного плану та відношення між суб'єктом і об'єктом, що виводять дитину на рівень первісного філософського усвідомлення дійсності; засвоєння дітьми знань про людину та навколишній світ, що зумовлюється єдиною системою теоретичної та експериментальної розробки інтегрованого підходу до освітнього процесу, виявлення його смислових, змістовних і операційних зв'язків; системою, що допомагає дитині засвоювати реальну дійсність в її цілісності за всієї різноманітності форм; трактування наступності у формуванні світогляду дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку як цілісного, суб'єктно орієнтованого процесу, що визначається гармонізацією фізіологічного, психологічного, соціального, дидактичного складників особистості.

Проблема формування основ світосприйняття у дітей 5-8 років в умовах сучасного освітнього середовища має важливе значення для педагогіки, метою якої є формування і розвиток у вихованців не лише конкретних знань, а й загального розуміння світу – природи, суспільства і самої людини, що живе в ньому.

1. Світосприйняття як процес формування світоглядних уявлень у дітей 5–8 років

Сучасна психолого-педагогічна наука й практика вдосконалення процесу формування та розвитку підростаючої особистості пов'язують його з особистісно орієтованим підходом до дитини, який має на меті істотно гуманізувати освітній процес, наповнювати його високими морально-духовними переживаннями, затвердити відносини справедливості й поваги до дитини, максимально розкрити її потенційні можливості, стимулювати її до особистісно розвиваючої творчості. В умовах сьогодення досить гостро постає питання формування високоосвіченої особистості дитини, готової до розв'язання складних життєвих ситуацій, висловлення своєї думки й власної життєвої позиції. Навколишня реальність постає перед дитиною у формі певної картини світу, сприймаючи яку на основі певних знань, уявлень, вражень від навколишнього середовища, вона виокремлює для себе найважливіше. Пріоритетними орієнтирами сучасної дошкільної та початкової освіти є особистісний розвиток дитини, формування у неї свідомого, ціннісного ставлення до навколишнього середовища, забезпечення умов для її духовного зростання. Як стверджує Є. Романова, «людина завжди має певну картину світу як систему уявлень про себе і навколишній, про свою роль і місце в світі, про тимчасову і просторову послідовності подій, їх причини, значення, мету. У дітей 5–8 років формується базис

особистісної культури, яка відповідає загальнолюдським духовним цінностям і закладає основи позитивного світосприйняття особистості.

У контексті зазначеного вище важливими елементами особистісної структури є ціннісні орієнтації, які закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань, знань і уявлень та які відмежовують істотне і важливе від несуттєвого. Сукупність сформованих, усталених ціннісних орієнтацій утворює структуру, що забезпечує стійкість особистості, наслідування певного типу поведінки і діяльності, зумовлених мотивацією дитини відповідно до її потреб та інтересів. Розрив внутрішніх ціннісних структур особистості, суперечності в ціннісній структурі призводять до нестійкості особистості, необхідності пошуку нових ціннісних смислів. Саме в зазначений вище період життя дитина особливо схильна до впливу соціального і культурного оточення, а потреба пошуку ідентичності, адекватної ціннісної основи, мотивують її до активного експериментування із зовнішнім оточенням. Дитина може випробувати свої можливості, пізнати себе, змінюючи оточення, впливаючи на нього, що дає їй необхідну інформацію про власні можливості, уточнює образ «Я», сприяє формуванню реалістичних життєвих позицій.

Саме з цієї причини в будь-якому суспільстві ціннісні орієнтації, на яких базуються світосприйняття і світогляд як елементи багаторівневої системи саморегуляції поведінки особистості, є предметом виховання, що розуміється як процес і результат взаємодії людини і середовища. Проблема формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років має важливе значення для педагогіки, завданням якої є формування і розвиток у вихованців не лише конкретних знань, а й загальне розуміння світу природи, суспільства і самої людини, що живе в цьому світі. У дітей 5–8 років формується базис особистісної культури, яка відповідає загальнолюдським духовним цінностям і закладає основи позитивного світосприйняття особистості. Розуміння суті об'єктів і явищ природи і суспільства дитиною 5–8 років, її ставлення до реальності, її здатність до самореалізації та самовдосконалення у взаємодії з середовищем залежить від рівня сформованості основ світосприйняття.

Важливим у контексті проблеми дослідження феномена світосприйняття є з'ясування категорії «сприйняття» як центральної в зазначеному понятті.

Швейцарський психолог Ж. Піаже пропонує розглядати розвиток сприйняття як певного роду діяльність особистості, яка організує і збагачує взаємозв'язки між елементами в сенсорному полі. На думку вченого, розвиток сприйняття відбувається впродовж усього дитячого віку, збагачуючись досвідом різноманітної перцептивної діяльності та

переборюючи *ефекти поля*, рухаючись у напрямі константних і категоріальних образів, що, однак, завжди занадто ситуаційні порівняно з науковим поняттям.¹

Поняття «сприйняття» є, на думку психологів, цілісним відображенням предметів та явищ під час їхнього безпосереднього впливу на органи чуттів людини, створюючи при цьому образи: увагу, пам'ять, мислення, емоції, почуття. Зазначений феномен є відображенням у психіці людини предметів і явищ навколишнього середовища під час їхньої безпосередньої дії на органи чуття. Відчуття і сприйняття тісно пов'язані між собою та є *чуттєвим відображенням об'єктивної реальності*, що існує незалежно від свідомості, на основі її впливу на органи чуттів. Перехід від відчуттів до сприймань є переходом до складнішого й повнішого відображення навколишнього середовища. Сприйняття залежить від певних відношень, що існують між відчуттями, взаємозв'язок яких своєю чергою залежить від зв'язків і відношень між якостями, властивостями, різними частинами, які входять у предмети та явища. Важливою закономірністю сприйняття, на яку треба зважати педагогам в організації освітнього процесу, є його залежність від попереднього досвіду дитини, її уподобань, знань, спрямованості інтересів, наявності чи відсутності настанов на сприйняття. Сприйняття також пов'язане з мисленням, оскільки образи, що формуються, конкретизуються і узагальнюються через поняття, мисленнєві операції, судження та умовиводи.^{2 3}

«Процес сприйняття, на думку М. Скаткіна, є відображенням в мозку людини предметів і явищ, об'єктивної дійсності в цілому внаслідок їх безпосереднього впливу на органи чуття. Як сприйняття, так і відчуття належать до чуттєвого пізнання об'єктивного світу, яке починається з живого споглядання, з відчуттів і сприймань. Сприймаючи певний об'єкт, дитина виділяє його серед інших об'єктів – впізнає людину серед інших людей; спираючись на попередній досвід, усвідомлює сприйнятий предмет, відносить його до певного класу предметів»⁴.

Сприйняття дитини здійснюється і розвивається в процесі її діяльності, а необхідною умовою успіху її діяльності є правильне

---

¹ Психологія: Підручник / За ред. Ю.Л. Трофімова. Київ : Либідь, 2011. 390 с.

² Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): монографія. Київ : СтилоС, 2000. 336 с.

³ Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: Навчальний посібник. Київ : МАУП, 2010. 256 с.

⁴ Дидактика средней школы / Под ред. М. М. Скаткина. 2-е изд. Москва : Просвещение, 1982. 468 с.

сприйняття предметів і явищ навколишнього середовища⁵. Як зазначає О. Кононко, процес сприйняття старшими дошкільниками навколишньої дійсності є осмисленим, оскільки передбачає необхідність прийняття рішення, прояву здатності сконцентрувати увагу на певному об'єкті чи явищі, спостерігаючи за ним, аналізуючи його особливості, усвідомлюючи комплекс одержаних відчуттів, висловлюючи своє враження. У процесі практичного ознайомлення дитини з властивостями предмета (явища), його розглядання, дотику до нього, експериментування з ним й активної внутрішньої діяльності завдяки власним враженням народжується конкретний образ⁶.

О. Савченко стверджує, що зазначений процес «активізується саме досвідом дитини, який залежить від її інтересу до об'єкта сприймання, від її почуттів, пов'язаних з об'єктом, від усвідомлення мети сприймання та від прояву уваги до об'єктів сприймання. На думку вченої, глибина та повнота сприйняття збагачує досвід дитини»⁷. Результатом процесу сприйняття дитиною предметів і явищ реальної дійсності є розуміння, тобто якісні зміни в свідомості, які забезпечуються процесами усвідомлення і осмислення, яке є активним процесом, продуктивність якого залежить від правильного спрямування розумової діяльності учнів під час первинного сприймання дійсності. С. Гончаренко та Я. Кміт дійшли висновку, що розвиток процесів сприйняття дитини у процесі навчання у школі залежить від виховання педагогом у неї спостережливості⁸.

На думку О. Савченко, виділенню об'єкта під час сприйняття допомагає конкретність визначення мети педагогом, оскільки дитина може дивитись на об'єкт і не побачити важливих його сторін, якщо не поставити перед нею завдання їх роздивитись.⁹

На думку М. Варій, «сприйняття не зводиться до суми окремих відчуттів, хоча й передбачає їхню наявність у зображенні дійсності, а залежить від певних відношень, що існують між відчуттями, взаємозв'язок яких у свою чергу залежить від зв'язків і відношень між якостями, властивостями, різними частинами, які є складовою

---

⁵ Селевко Г.К. Современные технологии обучения. Москва : Народное просвещение, 1998. 256 с.

⁶ Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): монографія. Київ : Стилюс, 2000. 336 с.

⁷ Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах. Київ : Магістр-SP, 1991. 256 с.

⁸ Гончаренко С., Кміт Я. Загальнотеоретичні аспекти інтеграції природничо-наукових і методичних знань учнів. *Шлях освіти*. 1997. № 1. С. 18

⁹ Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ : Абрис, 1997. 416 с.

предметів і явищ. Крім відчуттів, сприйняття завжди залежить від попереднього досвіду дошкільника, який виражається у вигляді уявлень і знань¹⁰. Сприймаючи вихідну інформацію від навколишнього світу й соціуму, дитина виражає її через власне світосприйняття. На переконання Є. Синьової, сприйняття слід розглядати як вияв аналітико-синтетичної роботи мозку, що виникає внаслідок безпосередньої дії об'єкта на аналізатори й не вичерпується враженнями, які отримуються в цей момент, а ще й активізуються минулі враження, попередній досвід¹¹.

Отже, сприйняття є цілісним відображенням у психіці дитини предметів і явищ навколишнього середовища під час їхньої безпосередньої дії на органи чуття. Варто зазначити, що в кожне сприйняття входить і відтворений минулий особистий досвід, і осмислення сприйнятого, а також актуальні почуття та емоції. Розглянемо зміст поняття «світосприйняття».

Тлумачний словник С. Ожегова трактує поняття «світосприйняття» як «те чи інше сприйняття світу, дійсності»¹².

За К. Ушинським, світосприйняття є «духовною освітою», «духовної призмою», «через яку переломлюється, сприймається людиною навколишній світ». Педагог висловлював думку про те, що збагачувати душу дитини треба повними, вірними, яскравими образами природи, оскільки сама логіка («нічим іншим, як відображенням в нашому розумі зв'язку предметів і явищ природи»¹³.

За Б. Целковниковим, «світосприйняття є механізмом, який обумовлює «включеність» свідомості людини в процес досягнення різних явищ навколишнього світу»¹⁴.

Як стверджує В. Безрукова, «світосприйняття є досвідом формування пізнання, образів світу, наочних уявлень людини про світ в його єдності з Космосом, Всесвітом, Землею, і визначення свого місця в ньому»; «відчуттям єдності світу, розуміння зв'язків і залежностей в ньому і вироблення загальних уявлень про закони його розвитку»¹⁵.

---

¹⁰ Варій М.Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. І доп. Київ : «Центр учбової літератури», 2007. 968 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4741.html>

¹¹ Синьова Є. П. Тифлопсихологія: підручник. Київ : Знання, 2008. 365 с.

¹² Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: [А-Я] : 80000 слов и фразеол. выражений / С.И. Ожегов и Н.Ю. Шведова; Рос. акад. наук, Инт рус. яз. им. В.В. Виноградова. 4-е изд., доп. Москва : ИТИ Технологии, 2005. 938 с.

¹³ Ушинский К.Д. Избр. пед. соч. Москва, 1968. С. 164.

¹⁴ Целковников Б. М. Мировоззрение педагога-музыканта: в поисках смысла/ Москва, 1994. 372 с.

¹⁵ Безрукова В.С. Основы духовной культуры: энциклопедический словарь педагога. Екатеринбург : Деловая книга, 2000. 937 с.

Л. Рубінштейн переконаний, що світосприйняття є «головним складником картини світу»; обґрунтованою необхідністю естетичного, споглядального, непрагматичного ставлення людини до людини і до світу; умовою повноцінного, радісного людського існування»¹⁶.

На переконання Н. Шишляннікової, методологічним орієнтиром формування світосприйняття у дітей є світоглядні ідеї та положення про гармонію і єдність світу, головною цінністю в яких є людина не сама по собі, а її буття в світі природи, культури і соціального середовища, її ставлення до світу як до родинного, живому організму. Зазначені вище положення визначають спрямованість освітнього процесу на розуміння законів всесвіту і місця людини в ній як «ланки в ланцюзі еволюції», набуття здатності школярів до інтеграції знань в цілісну, живу картину світу¹⁷.

У психології, в широкому сенсі, світосприйняття людини розглядається як «уявлення світу через розуміння і відчуття», в більш вузькому сенсі – як «структурована сукупність відносин до актуально більш прийнятних об'єктів, а також як одна з можливих культурно – історичних моделей світу, які створює суб'єкт»¹⁸. На думку Т. Зятяміної, світосприйняття є «здатністю людини сприймати світ в єдності, яка допомагає не лише бачити світ як цілісність, але і відчувати цю цілісність в своїй світоглядній свідомості»¹⁹. Дослідниця виокремлює характерні риси процесу світосприйняття: «усвідомленість, що зумовлено психологічними процесами, інтегруються в свідомості; цілеспрямованість, яка дозволяє виокремити різні якості об'єкта сприймання, зокрема чуттєве, апперцепційне, що визначається цим сприйняттям з наявним досвідом; цілісність, що допомагає бачити світ «в єдності»²⁰.

---

¹⁶ Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 512 с.

¹⁷ Шишлянникова Нина Петровна Формирование мировосприятия у младших школьников на интегрированных занятиях искусством : диссертация ... доктора педагогических наук : 13.00.01 Абакан, 2005, 354с.

¹⁸ Винокурова Г.А. Особенности мировосприятия современных подростков. Актуальные проблемы и перспективы развития современной психологии. Саранск : ФГБОУ ВО «Мордовский государственный педагогический институт им. М.Е. Евсевьева», 2013. №1. С.119-147.

¹⁹ Зятямина Т.А. Постдипломная подготовка педагога-музыканта в системе непрерывного профессионального образования: дис. д-ра пед. наук (13.00.08). Волгоград, 2010. 338 с.

²⁰ Зятямина Т.А. Постдипломная подготовка педагога-музыканта в системе непрерывного профессионального образования : дис. д-ра пед. наук (13.00.08). Волгоград, 2010. 338 с.

Згідно з Т. Зятяміною, світосприйняття «пов'язане з поглядами, переконаннями, практичною позицією суб'єкта, які зумовлюють зміст світосприйняття, має перетворюючу силу і впливає на характер діяльності; визначає можливу мотивацію майбутньої діяльності і передує поведінковим актам; опосередковує зв'язок свідомості і світогляду, є дзеркалом свідомості людини; зумовлює мотивацію до діяльності, її напрям, характер і результат»²¹.

На думку Н. Ліфінцевої, Н. Медведєвої, здатність сприймати світ цілісно, тобто «в єдності», є передумовою формування цілісної картини світу у людини, що розвивається²².

Дослідниці наголошують на особливому значенні зазначеної можливості для людини: «маючи цілісну картину світу, людина здатна більш повно і глибоко розуміти навколишній світ, відводячи собі в ньому «належне» місце»²³.

Світосприйняття є цілісним процесом, який включає свідоме і несвідоме в психіці і поведінці дитини, тому йдеться про становлення світосприйняття дитини в процесі освіти і життєдіяльності. Сформовані основи світосприйняття у дітей 5–8 років є підґрунтям для становлення світоглядних уявлень, поглядів, знань, переконань щодо навколишнього світу, які визначають місце й роль та мотивують вчинки стосовно навколишньої дійсності крізь призму ціннісних орієнтацій. У кожній дитини вибудовується власне світосприйняття, яке відповідає соціальному буттю, життю, яке вона проживає у закладі дошкільної освіти, в школі та в сімейному колі.

Таким чином, вивчення наукових джерел дозволяє відзначити, що у вітчизняній психолого-педагогічній науці недостатньо розроблена проблема формування світосприйняття у дитини 5–8 років, відсутній єдиний підхід до визначення змісту та структури зазначеного процесу, залишаються маловивченими питання потенційних можливостей освітнього процесу у формуванні основ світосприйняття особистості.

---

²¹ Зятямина Т.А. Постдипломная подготовка педагога-музыканта в системе непрерывного профессионального образования : дис. д-ра пед. наук (13.00.08). Волгоград, 2010. 338 с.

²² Ліфінцева Н.И. Художественно-эстетическое мировосприятие как предпосылка формирования целостной картины мира у развивающегося человека: традиции и современность / Искусство и образование. Москва : ООО «Международный центр «Искусство и образование», 2011. № 2.

²³ Ліфінцева Н.И. Художественно-эстетическое мировосприятие как предпосылка формирования целостной картины мира у развивающегося человека: традиции и современность/ Искусство и образование. Москва : ООО «Международный центр «Искусство и образование», 2011. № 2.

2. Авторська структурно-функціональна модель процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років

У результаті теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури та осмислення наукової категорії «світосприйняття» ми дійшли висновку, що зазначена педагогічна категорія є за своєю суттю інтегративною, багаторівневою особистісною структурою, що відображає індивідуальне і соціальне в ставленні до внутрішнього і зовнішнього світу у всьому різноманітті форм і способів його прояву.

Нами використано педагогічне моделювання як метод, що забезпечує вибір оптимальних засобів розв'язання досліджуваної проблеми шляхом конструювання цілісної системи освітнього процесу з прогнозуванням його результату та як засобу досягнення мети дослідження, що забезпечує якісний та кількісний аналіз динаміки формування й розвитку досліджуваного феномену.

Головною метою методу моделювання, на думку більшості дослідників, є створення моделі, яка здатна повною мірою відтворювати причинно-наслідкові зв'язки, що існують в реальному об'єкті²⁴.

В. Михеєв пояснює «моделювання в педагогічних дослідженнях різноманіттям його гносеологічних функцій, що зумовлюють вивчення педагогічних явищ і процесів на спеціальному об'єкті – моделі, яка є проміжною ланкою між дослідником і предметом дослідження, тобто певними властивостями і відношеннями між елементами навчально-виховного процесу»²⁵. Застосування структурно-функціонального моделювання дає змогу гармонізувати формально логічний та змістовний підхід під час педагогічного дослідження та аналіз його результатів. Процес педагогічного моделювання, на думку В. Кушніра, є «...неперервним процесом еволюції уявлення суб'єкта дослідження про об'єкт пізнання. Модель у педагогічному процесі є результатом формального опису об'єкта на певній мові, під якою розуміється сконструйований, відібраний, створений дослідником понятійний апарат, необхідний для проведення дослідження»²⁶.

С. Максимюк стверджує, що в педагогічному дослідженні метод моделювання дає можливість об'єднати емпіричні й теоретичні засади

---

²⁴ Федотов А.В. Моделирование в управлении вузом Ленинград : Изд-во Ленингр. Ун-та, 1985. 120 с.

²⁵ Михеєв В.И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике: 3-е изд., стереотип. Москва : КомКнига, 2006. 200 с.

²⁶ Кушнір В.А. Теоретико-методологічні основи системного аналізу педагогічного процесу вищої школи : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти»; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України.К., 2003. 482 с.

формування того чи іншого феномену і шляхом вивчення об'єкта впродовж експерименту, побудувати логічні конструкції і наукові абстракції²⁷.

Розкриття змісту поняття «педагогічне моделювання» можливе завдяки уточненню терміну «модель». Модель відображає предмет не безпосередньо, а через сукупність наступних цілеспрямованих дій суб'єкта: конструювання моделі; експериментальний і (або) теоретичний аналіз моделі; зіставлення результатів аналізу з характеристиками оригіналу; виявлення розбіжностей між ними; коригування моделі; інтерпретація отриманої інформації шляхом пояснення виявлених властивостей і зв'язків; практична перевірка результатів моделювання.

Отже, головною метою методу моделювання, на думку більшості дослідників, є створення моделі, яка здатна повною мірою відтворити причинно-наслідкові зв'язки, що існують в реальному об'єкті²⁸.

Застосування структурно-функціонального моделювання, крім іншого, дає змогу гармонізувати формально логічний та змістовний підхід під час педагогічного дослідження та аналіз його результатів.

З'ясуємо сутність поняття «модель». Великий тлумачний словник сучасної української мови пояснює поняття «модель» (лат. *modulus* – міра, ритм, такт) як «зразок, який відтворює, імітує будову і дію якогонебудь об'єкта та використовується для одержання нових знань про нього»²⁹.

У словнику іншомовних слів модель тлумачиться як «схема для пояснення якогось предмета, явища або процесу в природі та суспільстві»³⁰.

У Філософському словнику за редакцією В. Шинкарука зазначено, що «модель має значний пізнавальний потенціал, оскільки вона не лише імітує об'єкт дослідження, але і дає можливість виявити та проаналізувати властивості, які не завжди можна відстежити в реальному об'єкті»³¹. Автор вважає, що невіддільною властивістю наукових моделей є системність, зокрема система є «сукупністю визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи

---

²⁷ Максимюк С.П. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Кондор, 2009. 670 с.

²⁸ Федотов А.В. Моделирование в управлении вузом Ленинград : Изд-во Ленингр. Ун-та, 1985. 120 с.

²⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. s голов. ред. В.Т. Бусел ; з дод., допов. та CD. Ірпінь : ВТФ «Перун»2007. 1736 с.

³⁰ Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. Київ : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1974. 775 с.

³¹ Філософський словник / За ред. В.І.Шинкарука. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Голов. Вид-во УРЕ, 1986. 800 с.

взаємодія, зв'язки між елементами є внутрішньою формою, або структурою системи»³².

Відповідно до філософського словника А. Грицанова модель є об'єктом-замісником, який у визначених умовах може замінити об'єкт-оригінал, відтворюючи його властивості і характеристики»³³.

Дослідники О. Антонова та В. Штофф визначають модель як систему, яка відображає й відтворює об'єкт дослідження та здатна замінити його таким чином, щоб вивчення зазначеної системи дало нам нову інформацію про об'єкт³⁴.

Подібну думку висловлюють І. Грушко та В. Сиденко. Вони стверджують, що «модель, як штучна система, відображає з певною точністю основні властивості досліджуваного об'єкта оригіналу і може замінити його у дослідженні, а також дозволяє отримати інформацію про цей об'єкт»³⁵.

О. Новіков ґрунтовно характеризує термін «модель» як «аналог» (відображення, схема, структура, знакова система), спеціально створену форму об'єкта, ідеалізацію, спрощення дійсності, умовний образ певного фрагмента природної чи соціальної дійсності, призначений для розширення знань про оригінал, відтворення деяких характеристик справжнього об'єкта, його властивостей та структури, що належить дослідити для покращення їхніх характеристик, перетворення й управління ними³⁶. В Енциклопедії освіти зазначено, що під час побудови моделей використовують конструкти та концепти, зокрема: конструкти є уявленнями, які дослідник може визначити змістовно та виміряти за допомогою певної кількості індикаторів, а концепти є загальними положеннями, утвореними з використанням конструктів. Основною вимогою до змісту моделі є її «адекватність, тобто відповідність реальній дійсності, суттєвим властивостям об'єкта»³⁷.

Дослідник О. Новіков переконаний, що ефективне функціонування моделі можливе за умови її відповідності наступним вимогам щодо інших «складників» процесу моделювання: інгерентність – достатня

---

³² Філософський словник / За ред. В.І.Шинкарука. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Голов. Вид-во УРЕ, 1986. 800 с.

³³ Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. Москва : Изд.В.М. Скакун, 1998. 896 с

³⁴ Антонова О.Є. Базові знання з педагогіки: становлення, розвиток, технологія формування: [монографія] Житомир: ЖДПУ, 2003. 208 с.

³⁵ Основы научных исследований / Грушко И.М., Сиденко В.М. Харьков : Вища школа, 1983. 224с.

³⁶ Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология научного исследования. Москва : Либроком, 2009 280 с.

³⁷ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

узгодженість з освітнім середовищем, в якому вона функціонуватиме; простота (щодо суб'єкта, який створює або застосовує модель) – чим простіша модель, тим ближча вона до змодельованої реальності, і тим зручніша вона для використання; адекватність (щодо об'єкта, який вона моделює) – повнота, точність та істинність моделі для реалізації поставленої цілі³⁸.

У педагогіці модель розглядають як уявну або матеріально-реалізовану систему, що відображає або відтворює об'єкт дослідження (природний чи соціальний) і здатна змінювати його так, що її вивчення дає нову інформацію стосовно цього об'єкта³⁹.

Отже, резюмуючи наукові підходи дослідників до інтерпретації поняття «модель», нами встановлено наступне: по-перше, модель, як штучна система, імітує характеристики властивості, структуру та функції певного педагогічного процесу; по-друге, модель здатна змінювати певний процес таким чином, щоб покращити його результат; по-третє, модель відображає структурно систему, як сукупність визначених компонентів, між якими спроектовано закономірний зв'язок та взаємодія.

Таким чином, побудувати структурно-функціональну модель процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років означає імітувати об'єкт зазначеного процесу шляхом створення схематичних аналогів, у яких відтворюються мета, завдання, структура, принципи, умови, параметри його функціонування як системи.

Структурно-функціональна модель у контексті нашого дослідження розглядається як сукупність закономірних, функціонально пов'язаних компонентів, які складають цілісну педагогічну систему процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років в ЗДО та в початковій школі (рис. 1).

Під час проєктування моделі процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років ми керувалися такими вимогами: по-перше, забезпечення коректності моделі, що передбачає оптимальність співвідношення взаємодіючих в моделі компонентів як підсистем, що становлять реальний змодельований об'єкт; по-друге, конкретний опис основ функціонування системи та її відповідність реальним властивостям і взаємозв'язкам елементів; по-третє, відповідність моделі рівню дослідження, що дозволяє зробити висновки, узагальнення, які перевіряються експериментальним шляхом.

---

³⁸ Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология научного исследования. Москва : Либроком, 2009 280 с.

³⁹ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

Внутрішню організацію (структуру) процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років розкривають зазначені вище компоненти (блоки) структурно-функціональної моделі, які відповідають за адекватне відтворення взаємодії між елементами зазначеного процесу і мають функціональне призначення, зокрема: розташовуються послідовно, взаємно доповнюють і взаємозумовлюють один одного відповідно до функціонального призначення, забезпечуючи при цьому цілісність зазначеного процесу.

Сукупність загальних положень теорії пізнання, методологічних підходів і принципів, які представлені на філософському, загальнонауковому та конкретно-науковому рівнях відображають концептуальні засади дослідження. Концептуально-цільовий і методологічний блоки авторської структурно-функціональної моделі відображають **зміст, наукові підходи, принципи освітнього процесу в закладах** дошкільної освіти та в закладах загальної середньої освіти відповідно до основних нормативних документів про освіту і розроблених сучасних педагогічних концепцій виховання особистості.

Системоутворюючим чинником розробленої структурно-функціональної моделі є її мета – підвищення ефективності процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років та завдання:

1. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначити сучасні наукові підходи до процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років.

2. Дослідити теоретичну розробленість і практичні аспекти проблеми формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років.

3. Визначити компоненти, критерії, їх показники та рівні сформованості основ світосприйняття у дітей 5–8 років:

4. Визначити та теоретично обґрунтувати комплекс педагогічних умов процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років.

5. Розробити авторську «Інтегровану особистісно-орієнтовану технологію».

6. Здійснити експериментальну перевірку ефективності авторської структурно-функціональної моделі та комплексу обґрунтованих педагогічних умов процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років.

Змістово-технологічний блок забезпечує зміст процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років. Технологічний складник **змістово-технологічного блоку** функціонально відображає логіку і етапи формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років, розглядає специфіку діяльності суб'єктів освітнього процесу та включає активні методи навчання і практико-орієнтовані форми організації освітнього процесу, застосування педагогічних технологій,

специфіка яких полягає в орієнтації на розвиток суб'єктної позиції, рефлексивності як відображення процесів самовираження і самопізнання дитини. Технологічний складник **змістово-технологічного блоку** представлений авторською «Інтегрованою особистісно-орієнтованою технологією», іншими технологіями, методами, формами та засобами організації освітнього процесу, а також педагогічними умовами процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років:

- створення пізнавально-активного освітнього середовища засобами впровадження авторської «Інтегрованої особистісно-орієнтованої технології»;

- забезпечення наскрізного процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років;

- розвиток інноваційної компетентності педагогів як засобу оптимізації процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років;

- забезпечення наступності і безперервності процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років.

Діагностично-результативний блок розробленої моделі відображає авторське бачення кінцевих результатів процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років. У зазначеному контексті, на думку Т. Гончаренко, важливо дотримуватися такої послідовності організації експерименту: «визначення структури об'єкту чи процесу → визначення критеріїв → визначення відповідних показників → розробка методів виявлення показників за означеними критеріями»⁴⁰. Діагностично-результативний блок моделі містить компоненти (мотиваційний, знаннєвий, діяльнісний), критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діялісно-поведінковий), відповідні їм показники, що дозволяють відстежити динаміку зазначеного процесу.

З урахуванням комплексу виявлених критеріїв з метою диференціації дітей за ступенем сформованості основ світосприйняття у дітей 5–8 років розроблена шкала, що включає: високий (творчодослідницький), достатній (частково-пошуковий), середній (елементарний), початковий (адаптаційний) рівні.

Результатом реалізації моделі є підвищення рівня сформованості основ світосприйняття у дітей 5–8 років. Зазначені вище блоки структурно-функціональної моделі взаємопов'язані з метою досягнення

---

⁴⁰ Гончаренко Т.Л. Критерии, показатели и уровни готовности учителя физики к проектированию учебного процесса. *Вестник Алтайской государственной педагогической академии*. 2012. № 13. С. 33–40.

запланованого результату, проте модель є також структурним утворенням, відкритим для доповнень і коригувань.

Отже, спираючись на теоретичні розробки науковців, відповідно до завдань дослідження, було спроектовано структурно-функціональну модель процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років, яка характеризується: цілісністю, оскільки всі зазначені блоки взаємопов'язані між собою і функціонально спрямовані на досягнення прогнозованого результату; відкритістю, оскільки модель вбудована в контекст системи формування основ світосприйняття у ЗДО та в початковій школі в якості додаткової; прагматичністю, оскільки модель є засобом організації практичної педагогічної діяльності вихователів ЗДО та вчителів початкових класів, спрямованої на формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років. Структурно-функціональна модель дозволяє вирішити наявне протиріччя між необхідністю формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років і недостатньою розробленістю теоретичного обґрунтування зазначеного процесу в практиці освітніх закладів.

ВИСНОВКИ

У результаті узагальнення вітчизняних і зарубіжних досліджень поняття «світосприйняття» тлумачимо як особистісний стан дитини 5–8 років, який визначає її готовність до здійснення світоглядної діяльності, вираженої взаємодією з навколишнім середовищем на основі уявлень про світ, про себе, про соціальні норми і цінності, тобто забезпечує прояв дитиною суб'єктності в її взаєминах із середовищем. Саме в зазначений віковий період життя дитина особливо схильна до впливу соціального і культурного оточення, а потреба пошуку ідентичності, адекватної ціннісної основи, провокують її до активного експериментування із зовнішнім оточенням. Дитина може випробувати свої можливості, пізнати себе, змінюючи оточення, впливаючи на нього, що дає їй необхідну інформацію про власні можливості, уточнює образ «Я», сприяє формуванню реалістичних життєвих позицій. Успішність процесу формування цілісної картини світу дитини 5–8 років великою мірою залежить від того, наскільки вчасно й компетентно педагог допоможе дитині засвоїти й переосмислити навколишній світ, настільки емоційнішим, яскравішим буде входження дитини в систему взаємовідносин з навколишньою дійсністю та тим продуктивніше буде здійснюватися процес формування основ світосприйняття у неї. З метою підвищення ефективності процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років на основі проведеного теоретичного аналізу психолого-педагогічної, методичної літератури та реально існуючої системи освітнього процесу в умовах

проведення педагогічного експерименту, нами розроблена структурно-функціональна модель формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років, яка є цілісною педагогічною системою.

АНОТАЦІЯ

У статті розкрита актуальність проблеми формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років відповідно до провідних ідей, які характеризують зміст і вектор освітніх реформ дошкільної та початкової освіти в Україні. Розглянуто сучасні наукові підходи до трактування понять дослідження: «сприйняття», «світосприйняття», «модель», «педагогічне моделювання». На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічних джерел встановлено, що світоглядні ідеї та положення про гармонію і єдність світу є методологічним орієнтиром процесу формування світосприйняття у дітей 5–8 років. З'ясовано сутність поняття «світосприйняття» як складника багаторівневої структури світогляду. Розкрито зміст педагогічного моделювання як засобу конструювання цілісної системи освітнього процесу з прогнозуванням його результату та досягнення мети дослідження, що забезпечує якісний та кількісний аналіз динаміки формування й розвитку досліджуваного феномену. Спроектовано та обґрунтовано структурно-функціональну модель процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років, прогнозованим результатом якої є підвищення рівня сформованості основ світосприйняття у дітей 5–8 років. Визначено, що структурно-функціональна модель є сукупністю закономірних, функціонально пов'язаних компонентів, які складають цілісну педагогічну систему процесу формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років в ЗДО та в початковій школі.

Зроблено висновок, що структурно-функціональна модель дозволяє вирішити наявне протиріччя між необхідністю формування основ світосприйняття у дітей 5–8 років і недостатнім теоретичним обґрунтуванням зазначеного процесу в педагогічній та методичній літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова О.Є. Базові знання з педагогіки: становлення, розвиток, технологія формування : [монографія]. Житомир : ЖДПУ, 2003. 208 с.
2. Безрукова В.С. Основы духовной культуры: энциклопедический словарь педагога. Екатеринбург : Деловая книга, 2000. 937 с.
3. Варій М.Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. Київ : «Центр учбової літератури», 2007. 968 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4741.html>.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. с голов. ред. В.Т. Бусел ; з дод., допов. та CD. Ірпінь : ВТФ «Перун» 2007. 1736 с.

5. Винокурова Г.А. Особенности мировосприятия современных подростков. Актуальные проблемы и перспективы развития современной психологии. Саранск: ФГБОУ ВО «Мордовский государственный педагогический институт им. М.Е. Евсевьева», 2013. №1. С. 119–147.

6. Гончаренко С., Кміт Я. Загальнотеоретичні аспекти інтеграції природничо-наукових і методичних знань учнів. *Шлях освіти*. 1997. № 1. С. 18.

7. Гончаренко Т.Л. Критерии, показатели и уровни готовности учителя физики к проектированию учебного процесса. *Вестник Алтайской государственной педагогической академии*. 2012. № 13. С. 33–40.

8. Дидактика средней школы / Под ред. М. М. Скаткина. 2-е изд. Москва : Просвещение, 1982. 468 с.

9. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

10. Зятямина Т.А. Постдипломная подготовка педагога-музыканта в системе непрерывного профессионального образования : дис. д-ра пед. наук (13.00.08). Волгоград, 2010. 338 с.

11. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) : монографія. Київ : СтилоС, 2000. 336 с.

12. Кушнір В.А. Теоретико-методологічні основи системного аналізу педагогічного процесу вищої школи : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти»; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 2003. 482 с.

13. Лифинцева Н.И. Художественно-эстетическое мировосприятие как предпосылка формирования целостной картины мира у развивающегося человека: традиции и современность/ Искусство и образование. Москва : ООО «Международный центр «Искусство и образование», 2011. № 2.

14. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія: Навчальний посібник. Київ : МАУП, 2010. 256 с.

15. Максимюк С.П. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Кондор, 2009. 670 с.

16. Михеев В.И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике: 3-е изд., стереотип. Москва : КомКнига, 2006. 200 с/

17. Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. 896 с.

18. Новиков А.М. Методология образования. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва : Эгвейс, 2006. 485 с.

19. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология научного исследования. Москва : Либроком, 2009 280 с.
20. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: [А-Я] : 80000 слов и фразеол. выражений / С.И. Ожегов и Н.Ю. Шведова; Рос. акад. наук, Инт рус. яз. им. В.В. Виноградова. 4-е изд., доп. Москва : ИТИ Технологии, 2005. 938, [3] с.
21. Основы научных исследований / Грушко И.М., Сиденко В.М. Харьков : Вища школа, 1983. 224с.
22. Психологія : підручник / За ред. Ю.Л. Трофімова. Київ : Либідь, 2011. 390 с.
23. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 512 с.
24. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах. Київ : Магістр-S, 1991. 256 с.
25. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ : Абрис, 1997. 416 с.
26. Селевко Г.К. Современные технологии обучения. Москва : Народное просвещение, 1998. 256 с.
27. Синьова Є.П. Тифлопсихологія : підручник. Київ : Знання, 2008. 365 с.
28. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. Київ : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1974. 775 с.
29. Ушинский К.Д. Избр. пед. соч. Москва, 1968. С. 164.
30. Федотов А.В. Моделирование в управлении вузом Ленинград : Изд-во Ленингр. Ун-та, 1985. 120 с.
31. Філософський словник / За ред. В.І.Шинкарука. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Голов. Вид-во УРЕ, 1986. 800 с.
32. Целковников Б.М. Мироззрение педагога-музыканта: в поисках смысла / Москва, 1994. 372 с.
33. Шишляникова Н. П. Формирование мировосприятия у младших школьников на интегрированных занятиях искусством : диссертация ... доктора педагогических наук : 13.00.01 Абакан, 2005, 354с.
34. Штофф В.А. Моделирование и философия. Москва – Ленинград: Наука, 1966. 301 с.

Information about the author:

Yakimenko S. I.,
Doctor of Philosophy in Education, Professor,
Head of the Department of Primary Education
of the Faculty of Pedagogical and Social Education
V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University
24, Nikolska str., Mykolaiv, 54030, Ukraine